

Ještě k modelování reciprocit v teoretickém popisu češtiny¹

Markéta LOPATKOVÁ | Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK

Václava KETTNEROVÁ | Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK

Modelling reciprocity in the theoretical description of the Czech language

The paper addresses the so-called discontinuous reciprocal constructions in Czech and their description in grammar and lexicon, as recently discussed by J. Pergler. Two ways of treating discontinuous constructions are introduced: (i) to handle these constructions in the grammar as one type of constructions of non-reflexive verbs, and (ii) to capture them in the lexicon as constructions of derived reflexive verbs. The advantages and disadvantages of both these approaches are carefully considered with the conclusion that the latter approach is more advantageous as it complies with the fact that discontinuous constructions are – with respect to the lexicon-grammar continuum – rather at the lexical end.

Keywords: discontinuous constructions, grammar, lexicon, reciprocity, valency

Klíčová slova: diskontinuální konstrukce, gramatika, lexikon, reciprocita, valence

Motivace – dvě pojetí popisu diskontinuálních konstrukcí

V Naší řeči (roč. 105, číslo 4) vyšel inspirativní text Jiřího Perglera (2022) *K vyjadřování reciprocit v češtině: souvšykýt výrazu jeden – druhý s reflexivem*, který dále prohlubuje poznatky o reciprocitě sloves v češtině. Cílem textu je poukázat na možnost souvšykytu reflexiva a výrazu *jeden – druhý* v konstrukcích některých sloves, což je exemplifikováno například větou (1). Autor dokládá analyzovaný jev řadou korpusových příkladů, všímá si jeho nerovnoměrné distribuce a diskutuje jeho možné interpretace, přičemž přihlíží k bohaté literatuře věnované reciprocitě ve světové lingvistice.

- (1) *Nemoc jsme si předávali jeden druhému a mám pocit, že je to už za námi.* (SYN v8) (= příklad (35); Pergler, 2022, s. 198)

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu LUSyD: *Language Understanding: from Syntax to Discourse* podpořeného Grantovou agenturou ČR (č. projektu GX20-16819X). Tato práce využívá jazykové zdroje a nástroje vyvinuté, uchovávané a distribuované v rámci projektu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR *Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy* LINDAT/CLARIAH-CZ (č. projektu LM2023062).

V tomto textu se soustředíme na analýzu konstrukcí, které bývají v literatuře označovány jako tzv. *diskontinuální konstrukce* (zejm. Dimitriadis, 2004; 2008; Siloni, 2008; Rákosi, 2008; Nedjalkov, 2007; Knjazev, 2007). V těchto konstrukcích reciprocity zasahuje participanty rozložené do separátních syntaktických pozic a pro češtinu je v nich typicky přítomno reflexivum v krátkém tvaru; Pergler je ilustruje příkladem (2a) s reflexivem *se*, zde doplňujeme diskontinuální konstrukci s plurálovou shodou (2c) a příklady diskontinuální konstrukce s reflexivem *si* (3a), (3c).² I když jde z hlediska hlavního cíle autorova textu o dílčí problém, pro lexikografické zpracování slovesné valence je tato otázka naléhavá; proto věnujeme pozornost právě jí a zvažujeme autorem nabízené interpretace nejen z hlediska jejich teoretické adekvátnosti a způsobu uplatnění v teoretickém modelu valenčního slovníku, ale též z hlediska jejich důsledků v lexikografické praxi.

- (2) a) *Petr se líbal s Marií.* (= (7); Pergler, 2022, s. 193)
- b) *Petr líbal Marii.*³
- c) *Rodiče se líbali s dětmi.*
- d) *Rodiče líbali děti.*

- (3) a) *Děsila ho představa, že by si dokumenty předával s kolegy přes diskety jako za krále klacka.* (SYN v10)
- b) *Děsila ho představa, že by kolegům dokumenty předával přes diskety jako za krále klacka.*
- c) *Děsila ho představa, že by si dokumenty předávali s kolegy přes diskety jako za krále klacka.*
- d) *Děsila ho představa, že by kolegům dokumenty předávali přes diskety jako za krále klacka.*

První možností, kterou pro (2a) Pergler (2022, s. 193) ve své stati uvádí, je tyto příklady interpretovat jako syntaktické konstrukce tvořené nereflexivním slovesem (pro (2a) tedy tranzitivním slovesem *líbat*; analogicky by pak byl příklad (3a) chápán jako syntaktická konstrukce ditranzitivního slovesa *předávat*), tedy zachycovat tyto konstrukce v gramatickém komponentu jazykového popisu. Druhou možností, rozpracovanou ve statích vycházejících z funkčního generativního popisu (FGP; zejm. Panevová, 2007; Kettnerová – Lopatková, 2020), je chápat tyto konstrukce jako základové konstrukce reflexivních sloves *líbat se a předávat si* (s valenčním

² Nutno podotknout, že termín *diskontinuální konstrukce* je užíván pro všechny případy, v nichž konstrukce vyjadřuje reciprocitu mezi participanty realizovanými v separátních syntaktických pozicích, tedy jak pro případy, kdy sloveso v konstrukci nese formální příznak reciprocit (např. v podobě nějakého afixu či – v češtině – reflexiva), tak pro případy, kdy takový příznak nenesou (Haspelmath, 2007; Knjazev, 2007; Rákosi, 2008).

³ Příklady bez uvedeného zdroje jsou příklady vlastní či modifikace korpusových dokladů.

doplněním s formou komitativu *s + instr*), která nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, a náleží tak mezi tzv. *lexikálně reciproční slovesa*. V tomto přístupu je tedy popis systémových vztahů mezi konstrukcemi (2a) a (2b), resp. (3a) a (3b) traktován primárně v oblasti slovtvorby – s příslušnými důsledky pro lexikální komponent jazykového popisu, v němž pak nereflexivní sloveso *líbat* a reflexivní sloveso *líbat se*, resp. *předávat* a *předávat si* tvoří dvě různé slovníkové položky, vzájemně propojené příslušným vztahem (viz zejm. Kettnerová et al., 2022; Kettnerová, 2020).

Připomeňme, že stanovení striktní hranice jednoznačně vymežující jevy lexikální a jevy gramatické je v principu nemožné – vždy můžeme lexikální informaci popsat formou pravidla (v krajním případě ovšem budeme formulovat gramatické pravidlo popisující jediný lexém), nebo naopak gramatickou informaci modelovat v lexikonu (tedy každé gramatické pravidlo můžeme v zásadě rozepsat do všech lexémů, u kterých se může uplatnit). Cílem formálního lingvistického modelu, usilujícího o vymezení gramaticky utvořených vět, je pak v rámci přijaté teorie adekvátně, vnitřně bezkonfliktně, a přitom ekonomicky popisovat jednotlivé jazykové jevy – přičemž volba prostředků (gramatika vs. lexikon) se může lišit i v závislosti na účelu popisu, např. lexikografické zpracování dat může vyžadovat jiné rozložení informace mezi gramatiku a lexikon než teoretický model popisu jazyka. Zachycení vztahu mezi konstrukcemi typu (2a) a (2b), resp. (3a) a (3b) lze situovat na rozhraní gramatického a lexikálního komponentu popisu jazyka – pro oba výše načrtnuté přístupy tak lze nalézt zdůvodnění a podpůrné argumenty, každý však s sebou nese též určité nevýhody. Volba vhodnějšího z uvedených přístupů je tak primárně řízena tím, jak silně se argumenty podporující dané řešení v rámci toho kterého popisu jeví, jinými slovy, nakolik je přijaté řešení v rámci daného popisu systémové.

Popis diskontinuálních konstrukcí v rámci gramatiky

Zachycení konstrukcí typu (2a) a (3a) jako speciálních konstrukcí tranzitivního, resp. ditranzitivního slovesa (jak v kontextu příkladu (2a) uvádí Pergler (2022)), a to pomocí formálních pravidel (tedy podobně jako FGP odvozuje např. deagentní konstrukce), by jistě bylo možné. Tato pravidla by (i) ošetřovala změnu formy slovesa na formu reflexivní a (ii) stanovovala, že valenční doplnění vyjádřené v základovém rámci bezpředložkovým akuzativem, resp. dativem charakterizující nereflexivní sloveso mění formu na komitativ.^{4, 5}

⁴ Případy, kdy dochází k dalším syntaktickým změnám, zde exemplifikované příklady (5a) a (5b) a dále (6a) a (6b) níže, by pak bylo nutno zachytit jako výjimku.

⁵ Dále by bylo třeba v gramatickém komponentu vymežit vzájemné vztahy konstrukcí diskontinuálních

Jako zásadní nevýhodu tohoto přístupu lze uvést skutečnost, že u diskontinuálních konstrukcí může docházet k významnému sémantickému posunu, který nemá v řadě případů systémový charakter (viz též Veselý, 2018, s. 143; Kettnerová, 2020, s. 229; Siloni, 2008, s. 467) – těžko tedy může být takový posun zachycen jako vlastnost dané konstrukce. Tento problém lze exemplifikovat na dvojici příkladů (4a) a (4b), kde nereflexivní užití, zde (4a), vyjadřuje obecně význam ‚pociťovat lásku‘ či ‚mít rád; mít v oblibě‘, zatímco u konstrukce s reflexivní formou slovesa a komitativem korpusová data ve většině případů dokládají primární čtení ‚mít pohlavní styk; mít sex‘, viz příklad (4b).⁶ Interpretace základové nereciproční konstrukce (typ 4a) a konstrukce diskontinuální (typ 4b) jako konstrukcí tvořených jediným základovým (lexikálně nerecipročním) slovesem by vedla ke ztrátě informace o významovém posunu slovesa v (4b). Jiný typ posunu významu lze sledovat např. u příkladu (5a) na jedné straně a příkladů (5b) a (5c) na straně druhé, v nichž se význam ‚tlouci; zasazovat rány; vyplácet‘ u konstrukce (5a) mění na ‚zápasit‘ u konstrukce diskontinuální, který nemusí mít jen povahu fyzického boje, srov. (5b) s (5c).

- (4) a) *Miluje krásné dívky a ony se zase snaží dostat do jeho přízně.* (SYN v10)
 b) *... denně si měřila teplotu, užívala hormony a s manželem se milovala už jenom podle stanoveného časového plánu.* (SYN v10)
 c) *Všichni milovali Mary Ann, a tak všichni milovali i sebe navzájem.* (SYN v10)
- (5) a) *Popadla pohrabáč od krbu a začala jím Cheta bít po obličejí.* (SYN v10)
 b) *Rytíři se (jeden s druhým) bili o princeznu.* (viz příklad (9), Pergler, 2022, s. 194; upraveno)
 c) *A tak se dál spalovalo uhlí a plyn, pořádaly se velké mezinárodní konference o skleníkovém efektu, ekologové se bili s technokraty o jadernou energii...* (SYN v10)

(tedy typu (2a, c) a (3a, c) výše), konstrukcí syntakticky recipročních vycházejících ze základových nereflexivních sloves (zde typ (2e) a (3e)) a konstrukcí syntakticky recipročních s komitativem (typ (2f) a (3f)).

- (2) e) *Petr a Marie se líbali.* (= *líbali sebe navzájem / jeden druhého*)
 f) *Jan a Marie se spolu líbali.* (= *líbali se jeden s druhým*)
 (3) e) *..., že by si on a kolegové dokumenty předávali přes diskety jako za krále klacka.* (= *předávali dokumenty sobě navzájem / jeden druhému*)
 f) *..., že by si spolu on a kolegové dokumenty předávali přes diskety jako za krále klacka.* (= *předávali si dokumenty jeden s druhým*)

⁶ SYN v10 dokládá 6 264 výskytů slovesa *milovat*, kde se v kontextu +5 až -5 pozic vyskytuje forma *se* anotovaná jako zájmeno v akuzativu a zároveň je v tomtéž kontextu předložka s lemmatem *s*. V náhodném vzorku 100 výskytů jsme identifikovali 64 případů se zřetelným či pravděpodobnějším čtením ‚mít pohlavní styk; mít sex‘, dále 3 případy, které mohou mít oba významy, 4 případy popisující citový vztah (vždy jde o syntakticky reciproční konstrukce) a konečně 29 případů nerelevantních (reflexivum *se* nenáleží ke slovesu *milovat* nebo se forma *s* + instr vztahuje k jinému větnému členu než ke zkoumanému slovesu).

Významové posuny, které charakterizují užití slovesa v diskontinuální konstrukci oproti konstrukci s nereflexivním slovesem, mohou vést – jak ostatně poukazuje i Pergler (2022, s. 194) na příkladu konstrukcí se slovesem *bít* – k syntaktickým rozdílům: pouze v diskontinuální konstrukci tohoto slovesa je možné též doplnění s formou *o* + acc (srov. příklady (5a) až (5c)), které se vyskytuje též u dalších sloves s významem zápasení (*zápasit* / *bojovat* / *prát se* / *rvát se o něco*). Jiný typ změny se uplatňuje např. u slovesa *pomáhat*: zatímco nereflexivní konstrukce charakterizují dvě pravovalenční doplnění (*pomáhat někomu s něčím/někým* (6a)), diskontinuální konstrukce umožňuje jen jedno pravovalenční doplnění (*pomáhat si s někým* (6b)).⁷ Úplný popis podobných syntaktických a morfosyntaktických změn v rámci gramatiky pak představuje spíše technický (a tedy v principu řešitelný) problém.

- (6) a) *Uklízí pokoje v přízemí, nosí na stůl, sklízí nádobi a **pomáhá** Crumpovi s obsluhou u stolu.*
b) *Obec Řepeč uspěla už v krajském kole díky dlouholeté spolupráci s místním zemědělským družstvem, s nímž **si pomáhá** podle starosty Jiřího Vozábala k oboustranné spokojenosti například při zimní údržbě. (SYN v10)*

Popis diskontinuálních konstrukcí jako souhra lexikonu a gramatiky

Druhou výše popsanou možností, jak zachytit konstrukce typu (2a) a (3a), přijatou v rámci FGP, je vyčlenění vždy dvou (vzájemně provázaných) lexémů: kromě základového nereflexivního slovesa též lexému pro odvozené reflexivní sloveso, které nese rysy vzájemnosti již ve svém lexikálním významu (jde tedy o lexikálně reciproční sloveso). Pergler (2022) nabízí jako argument podporující toto řešení jednak skutečnost, že diskontinuální konstrukce jsou lexikálně omezenější než například syntakticky reciproční konstrukce, jednak možnost pracovat s hypotézou omezující diskontinuální konstrukce na slovesa vyjadřující neredukovatelně symetrický děj (viz Dimitriadis, 2004; 2008). K oběma těmto argumentům se vracíme níže.

⁷ Odhlížíme zde od možnosti doložené u obou sloves, tedy nereflexivního sloveso *pomáhat* i reflexivního *pomáhat si*, být dále rozvíjena doplněním zřetele (zejm. ve formě předložkových skupin *při* + loc, příklady (a) a (c) níže, a *v* + loc (b) a (d)), které je v rámci valenční teorie FGP považováno za doplnění nevalenční:

- a) *A spolupracujeme třeba s mediky z MedViet, kteří **pomáhají** s tlumočením při vyšetřeních. (SYN 2020)*
b) *Vůbec s ničím jí v domácnosti **nepomáhá**, nechá se obskakovat jako král... (SYN 2020)*
c) *V obchodní sféře **si** s partnery **pomáháme** při různých projektech... (SYN v10)*
d) *Řidiči autobusů městské dopravy v Děčíně **si** budou **pomáhat** s policií v pátrání po podezřelých osobách. (SYN v10)*

Důležitým argumentem pro chápání diskontinuálních konstrukcí nikoli jako produktu syntaktické derivace probíhající v rámci gramatického komponentu, ale jako základových konstrukcí odvozených reflexivních sloves zachycených v lexikálním komponentu je (kromě možného sémantického posunu ilustrovaného výše příklady (4a) vs. (4b), resp. (5a) vs. (5c)) zejména skutečnost, že vznik takových konstrukcí není produktivním procesem, a tudíž je jen omezeně prediktabilní, srov. též Rákosi (2008, s. 419) a Siloni (2008, s. 467). Např. zatímco pro slovesa *líbat* nebo *milovat* (resp. *líbat se* a *milovat se*) korpusová data dokládají vedle syntakticky reciproční konstrukce, viz příklad (2e) v poznámce pod čarou 5 a (4c) výše, též konstrukci diskontinuální, viz příklady (2a) a (4b) výše, pro slovesa *probouzet*, *dojímat*, *citovat* a *dohonit*, ačkoli u nich reciprocita (stejně jako je tomu u sloves *líbat* a *milovat*) zasahuje nominativního konatele a akuzativní patiens, korpusová data takové konstrukce nedokládají. Možnost tvořit diskontinuální konstrukce je tak omezena na slovesa určitých sémantických okruhů, a to zejména na slovesa vyjadřující sociální interakce v širokém slova smyslu (kam zahrnujeme i slovesa mluvení).⁸ Avšak i sémanticky blízká slovesa se mohou vzhledem k diskontinuální konstrukci chovat různě: např. sloveso *snést*, resp. *snést se* (ve významu ‚strpět; vystát‘) umožňuje jak syntakticky reciproční, tak diskontinuální konstrukci (příklady (7a) až (7c)), jemu významově podobné sloveso *strpět* zřejmě nikoli (příklady (8a) až (8c)).

- (7) a) *A ona sousedku nesnesla.*
 b) *A ona se se sousedkou nesnesla.* (SYN v10)
 c) *A ona a sousedka se (navzájem) nesnesly.* (= *sebe navzájem nesnesly / jedna druhou*)
- (8) a) *A chtěli jsme, aby nás strpěli, aby se s námi naučili žít.* (SYN v10)
 b) *?A chtěli jsme, aby se s námi strpěli, aby se s námi naučili žít.*⁹
 c) *A chtěli jsme, abychom se (navzájem) strpěli, abychom se spolu naučili žít.* (= *abychom strpěli sebe navzájem / jeden druhého*)

⁸ Jeden z recenzentů např. upozorňuje na příklady diskontinuálních konstrukcí z hovorové či obecné češtiny; vždy však slovesa užitá v těchto konstrukcích spadají pod uvedenou skupinu sloves sociální interakce.

Hele, v pátek už se socializuju s někým jiným, přehod'te to na další týden. (Hacknutá čeština 2.0.);

... nikdo se tam s nikým nehádá nebo „nehejtuje“. (SYN v11)

Kámoš si právě mailoval s přítelkyní na Floridě, ... (SYN v11)

Tweetuji si s managerem kvůli koronakrizi. (SYN v11)

⁹ Korpusová data (SYN v10, dotaz na lemma *strpět*, kde se v kontextu +5 až -5 pozic objevuje předložka *s* a slovní forma *se*, celkem 89 výskytů) nepotvrzují u tohoto slovesa možnost tvořit diskontinuální konstrukce.

Dalším – a z našeho pohledu závažným – argumentem pro to, chápat slovesa v příkladech typu (2a) a (3a) jako odvozená reflexivní slovesa, součástí jejichž lexému je reflexivum, a uvedené konstrukce jako základové konstrukce těchto sloves (a tedy nikoli jako konstrukce tvořené v gramatice), je skutečnost, že diskontinuální konstrukce,¹⁰ mohou tvořit též nereflexivní lexikálně reciproční slovesa, například sloveso *hovořit* (9),¹¹ nebo reflexiva tantum, např. sloveso *poprat se* (10). Pro uvedené konstrukce těchto sloves nelze najít základ v podobě konstrukce tranzitivního slovesa (v případě reflexiva *se*) či konstrukce slovesa s dativním doplněním (motivujícím reflexivum *si*), z nichž by mohly být odvozeny, a je tedy nutné je chápat jako konstrukce základové. Přijetí Perglerem (2022) zmiňované interpretace, tedy derivování konstrukcí typu (2a) a (3a) v gramatice, by tak vedlo k nejednotnému přístupu k těmto konstrukcím u různých typů sloves.

(9) *Nepozval jsem Jordan Bakerovou na čaj proto, abych s ní hovořil o panu Jay Gatsbym.* (SYN v10)

(10) *Karel si také vzpomněl, jak se na pastvě popral s kamarády o rybu v potoce.* (SYN v10)

Omezenou produktivitu diskontinuálních konstrukcí dále dokládá skutečnost, že tyto konstrukce tvoří jen relativně omezený počet sloves patřících pouze do určitých sémantických okruhů – valenční slovník VALLEX, vycházející z FGP, identifikuje pouze 85 lexikálních jednotek popisujících 118 odvozených reflexivních sloves, která umožňují tvořit diskontinuální konstrukce (oproti 2 751 lexikálním jednotkám umožňujícím tvořit syntakticky reciproční konstrukce, a to z celkového počtu 6 859 lexikálních jednotek);¹² uvedené počty zřetelně svědčí pro nízkou produktivitu těchto konstrukcí.

Jako podpůrný argument pro zachycení diskontinuálních konstrukcí v lexikální komponentu Pergler (2022, s. 193) navrhuje zvážit hypotézu, podle které tyto

¹⁰ Tedy konstrukce, v nichž reciprocita zasahuje participanty rozložené do separátních syntaktických pozic, viz poznámku pod čarou 2.

¹¹ Vedle významu *hovořit s někým*, tedy ‚vést vzájemnou komunikaci‘, jak je doložen v příkladu (9), se sloveso *hovořit* vyznačuje též dalším významem označujícím asymetrickou komunikaci (např. ‚*Dámy a pánové, hovoří k vám kapitán letadla...*‘ (SYN v11)).

¹² Viz <<https://ufal.mff.cuni.cz/vallex/4.5>>. VALLEX v souladu s FGP sdružuje nedokonavá a dokos navá slovesa do jediného lexému. Jedna lexikální jednotka slovesa tak může být reprezentována více než jedním lemmatem. Počet sloves, resp. jejich lemmat, tak může převyšovat počet lexikálních jednotek. Reflexivní slovesa tvořící diskontinuální konstrukce lze ve VALLEXu vyfiltrovat pomocí pokročilého vyhledávání (menu ‚advanced search‘): v atributu ‚reflexverb‘ (specifikujícím typ vztahu mezi základovým nericipročním a odvozeným recipročním slovesem) těmto slovesům odpovídá hodnota ‚recipr‘. Uváděný počet 85 lexikálních jednotek platí pro verzi dat 4.5 (tedy nastavení ‚Kde hledat‘, hodnota ‚data_release-4.5‘).

konstrukce nutně označují neredukovatelně symetrické děje (Dimitriadis, 2004; 2008). Pro češtinu ovšem jazyková data tuto hypotézu spíše nepotvrzují. Jak dokládá například sloveso *házet si* v příkladu (11), i slovesa, která tvoří diskontinuální konstrukce, mohou označovat děj, který lze rozčlenit na dílčí děje vykonávané různými aktéry (v příkladu (11) střídavě házejí míč maminka a děcko). I u jednoho a téhož slovesa lze pak najít příklady s různou interpretací: např. ačkoli sloveso *líbat se* v diskontinuálních konstrukcích typicky označuje neredukovatelně symetrický děj (12a), může v této konstrukci – podobně jako sloveso *házet si* – vyjádřit i děj, který lze rozčlenit na sérii asymetrických dějů, které neprobíhají současně (12b).

(11) *Jedna starší už maminka, nebo mladší babička, házela si tam s děckem míčem, ...*
(SYN v10)

(12) a) *... a v tom marném modrém nebi jsem viděl Irenu, jak nějak stojí a já s ní a jak se s ní líbám v noci a hladím ji po nadrech a říkám jí Ireno, Ireno, vemeš si mě? a ona říká...*
(SYN v10)

b) *Gretchen se procházela mezi lidmi na place, potřásla si rukama, líbala se s nimi na tváře, některé starší ženy měly usazené oči.* (SYN v10)

Valenční model budovaný v rámci FGP umožňuje vzájemně provázat separátní lexikální jednotky (slovesa v daném významu) a klasifikovat syntakticko-sémantické vztahy mezi těmito jednotkami, tedy vyčlenit více jednotek v lexikálním komponentu a popsat systémové vztahy mezi nimi v komponentu gramatickém. Toto řešení dává možnost zachytit (i) jak systémovou změnu mezi lexikálně nerecipročnými slovesy (typ *líbat*, *předávat*) a odvozenými slovesy lexikálně recipročnými (typ *líbat se*, *předávat si*), kdy důsledkem procesu, který zde hodnotíme jako slovtvorný, nabývá reflexivní sloveso rysu vzájemnosti, (ii) tak nesystémové změny (zejména změny významu, ale i případné další změny ve valenčním chování), které lze zachytit u jednotlivých lexikálních jednotek přímo v lexikálním komponentu. Kritériem pro vyčlenění samostatných lexikálních jednotek pro odvozená reflexivní slovesa, přijatým ve VALLEXu, je pak skutečnost, zda je v korpusu u daného slovesa spolehlivě doložena možnost tvořit diskontinuální konstrukce se singulárovým participantem v subjektové pozici, resp. zda korpusová data dokládají příslušné konstrukce se singulárovým tvarem slovesa (viz Siloni, 2008, s. 473).¹³ Toto řešení též

¹³ Požadavek na singulární participant jistě není nutnou podmínkou pro diskontinuální konstrukce, viz například doklad (a).

a) *Proč jsme v NATO? Abychom si s jinými státy pomáhali.* (SYN v10)

Lze-li však u určitého slovesa doložit singulárovou shodu (při příslušné syntaktické konfiguraci), jde o kandidáta na sloveso tvořící diskontinuální konstrukci, neboť v takových případech jednoznačně nejde o syntakticky reciproční konstrukce s hypotaktickou koordinací v subjektu, srov. následu-

umožňuje začlenit lexikálně reciproční slovesa do širšího popisu reflexivních sloves a stanovit funkci reflexiv *se* a *si* jako slovotvorných prostředků, viz zejm. v poslední době Kettnerová (2020) a Veselý (2018). V neposlední řadě je dané řešení v souladu s přístupy využívajícími k popisu reciprocity (a též k popisu reflexivity) lexikon a syntax (viz zejm. Siloni, 2008, s. 475n.).

Nevýhodou řešení nabízeného v rámci FGP je Perglerem zmiňovaný problém interpretace konstrukcí typu (13a). Jak na nereflexivní sloveso *líbat*, tak na odvozené reflexivní sloveso *líbat se* lze uplatnit syntaktickou reciprokalizaci, tedy operaci, při níž dojde k přiřazení reciprokalizovaných participantů oběma zasaženým syntaktickým pozicím (viz Kettnerová – Lopatková, 2020),¹⁴ přičemž produktem této operace je v obou případech konstrukce (13a). Tuto konstrukci zde tedy hodnotíme jako homonymní: zatímco její první čtení vzniká uplatněním reciprokalizace na nereflexivní sloveso *líbat* (jak lze doložit parafrázemi s dlouhým tvarem reflexiva či s výrazem *jeden druhého*, které jsou motivovány valenčními požadavky nereflexivního slovesa (13b)), druhé čtení je výsledkem uplatnění této operace na reflexivní sloveso *líbat se* (jehož základová konstrukce je diskontinuální, viz parafráze vyhovující valenčním požadavkům reflexivního slovesa (13c)).

Pergler (2022) zmiňuje hypotézu, že významový rozdíl mezi (13b) a (13c) by bylo možné vykládat rozdílem v obligatornosti neredukovatelně symetrického čtení u diskontinuálních konstrukcí: zatímco konstrukce (13c) by tak označovala děj, který má neredukovatelně symetrické čtení, konstrukce (13b) nikoli. Tato interpretace staví na předpokladu, že diskontinuální konstrukce má vždy neredukovatelně symetrické čtení (viz výše), a tento význam se tak promítá i do konstrukce (13c). Ačkoli však diskontinuální konstrukce uvedený rys v mnoha případech mají, lze spolehlivě doložit i protipříklady. Například doklad (14d), podobně jako již výše uvedené příklady (11) a (12b), jednoznačně ukazuje, že i diskontinuální konstrukce mohou referovat k sérii asymetrických dějů konaných pokaždé jiným z aktérů (ve všech příkladech (14a) až (14d), nehledě na typ konstrukce, musí jít o sérii několika dějů, kdy návštěvu koná pokaždé jiný aktér).

jící příklady (b) a (c), kde pouze v příkladu (b) jde nesporně o diskontinuální konstrukci, zatímco v příkladu (c) může jít o syntakticky reciproční konstrukci, v níž je pozice subjektu obsazena hypotaktickou koordinací.

b) *Z toho se mezitím stala horká brambora, kterou si nyní Zeman předává s prezidentskou kanceláří.* (SYN v10)

c) *Z toho se mezitím stala horká brambora, kterou si nyní předává Zeman s prezidentskou kanceláří. / ... kterou si nyní předává Zeman a prezidentská kancelář.*

¹⁴ Interpretace těchto případů byla Kettnerovou a Lopatkovou (2020) revidována na základě podnětů jednoho z recenzentů daného textu, liší se tak oproti starší chybné interpretaci, která je uvedena v textu Kettnerové a Lopatkové (2018).

Lze tak spíše předpokládat, že interpretace diskontinuální konstrukce vyplývá ze sémantiky slovesa: slovesa označují různé děje, z jejichž povahy plynou i možnosti, jak tyto děje probíhají – zda jako jeden jediný děj, nebo jako série asymetrických dějů probíhajících buď současně, nebo po řadě. Diskontinuální konstrukce pak nejsou nutně omezeny na možnost neredukovatelně symetrického čtení, jakkoli je zde toto čtení obvyklé. Slovesa *líbat* a *líbat se* představují dobrý a často citovaný příklad, kdy vzájemná interakce mezi participanty může probíhat buď jako jediný děj, nebo jako série asymetrických dějů; v prvním případě pak lze pozorovat tendenci k užití konstrukce typu (13c), ve druhém konstrukce (13b). Je třeba podotknout, že v řadě případů je významový rozdíl mezi těmito dvěma typy konstrukcí prakticky nezřetelný, srov. příklady (15b) a (15c), kde jde v obou případech o sérii několika asymetrických dějů (pokaždé jiný ze psů napadá ostatní psy).

- (13) a) *Petr a Marie se líbali.* (= (8), Pergler, 2022, s. 194)
 b) *Petr a Marie líbali sebe navzájem. / Petr a Marie líbali jeden druhého.* (= (2e), pozn. 5)
 c) *Petr a Marie se spolu líbali. / Petr a Marie se líbali jeden s druhým.* (= (2f), pozn. 5)
- (14) a) *Moji přátelé, přibuzní a já se navzájem navštívíme...*
 b) *Moji přátelé a já navštívíme sebe navzájem, ale naše rodiny se nestýkají...*
 c) *Moji přátelé a já se spolu navštívíme, ale naše rodiny se nestýkají...*
 d) *Užívám si důchodu, navštívuji se s přáteli a s příbuznými, které jsem neviděl celá léta, a nehodlám načínat novou pracovní dráhu.* (SYN v10)
- (15) a) *V tom, že se psi navzájem napadají, majitel problém nevidí.*
 b) *V tom, že psi napadají jeho i sebe navzájem, majitel problém nevidí.* (SYN v10)
 c) *V tom, že se psi spolu napadají, majitel problém nevidí.* (= *napadají se jeden s druhým*)

Shrnutí

V tomto dílčím příspěvku k diskusi o vyjadřování reciprocity v češtině a k možností jejího zachycení v teoretickém popisu jazyka ukazujeme, že reciprocita je – stejně jako další jazykové jevy operující na valenci slovesa – komplexním jevem zasahujícím jak lexikální, tak gramatický komponent jazykového popisu. Distribuce informace mezi tyto dvě složky popisu a zajištění jejich kooperace je vždy volbou, která je vedena snahou o adekvátní, a přitom úsporný popis. Zvažujeme zde Perglerem (2022) navržené řešení, které akcentuje popis diskontinuálních konstrukcí v rámci gramatického komponentu, a uvádíme z našeho pohledu závažné nevýhody tohoto přístupu. Dále diskutujeme alternativní řešení, ukotvené ve FGP a implementované ve slovníku VALLEX, které plně využívá možnosti popsat lexikálně omezené tvoření těchto konstrukcí v rámci lexikálního komponentu, přičemž

obecné, systémové vztahy mezi jednotlivými lexémy zachycuje v gramatickém komponentu; i toto řešení ovšem, jakkoli jej považujeme za přínosnější, má jistá úskalí, která zde podrobně diskutujeme.

LITERATURA

- DIMITRIADIS, Alexis (2004): *Discontinuous Reciprocals* [rukopis]. Utrecht: Utrecht Institute of Linguistics OTS, Utrecht University.
- DIMITRIADIS, Alexis (2008): Irreducible symmetry in reciprocal constructions. In: Ekkehard König – Volker Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York, NY: Mouton de Gruyter, s. 375–409. <<https://doi.org/10.1515/9783110199147.375>>.
- HASPELMATH, Martin (2007): Further remarks on reciprocal constructions. In: Vladimír P. Nedjalkov (ed.), *Reciprocal Constructions*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 2087–2115. <<https://doi.org/10.1075/tsl.71.74has>>.
- KETTNEROVÁ, Václava (2020): Derived lexical reciprocal verbs in Czech. *Prace Filologické*, 75(1), s. 215–240. <<https://doi.org/10.32798/pf.658>>.
- KETTNEROVÁ, Václava – LOPATKOVÁ, Markéta (2018): Lexicographic potential of the syntactic properties of verbs: the case of reciprocity in Czech. In: Jaka Čibej – Vojko Gorjanc – Iztok Kosem – Simon Krek (eds.), *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, s. 685–698. <<https://doi.org/10.4312/9789610600961>>.
- KETTNEROVÁ, Václava – LOPATKOVÁ, Markéta (2020): Ke způsobům vyjádření vzájemnosti v češtině. *Slovo a slovesnost*, 81(4), s. 243–268.
- KETTNEROVÁ, Václava – LOPATKOVÁ, Markéta – VERNEROVÁ, Anna (2022): Reflexives as part of verb lexemes in the VALLEX lexicon. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 119, s. 37–66. <<http://dx.doi.org/10.14712/00326585.022>>.
- KNJAZEV, Jurij P. (2007): Lexical reciprocals as a means of expressing reciprocal situations. In: Vladimír P. Nedjalkov (ed.), *Reciprocal Constructions*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 115–146. <<https://doi.org/10.1075/tsl.71.07knj>>.
- NEDJALKOV, Vladimír P. (2007): Overview of the research: definitions of terms, framework, and related issues. In: Vladimír P. Nedjalkov (ed.), *Reciprocal Constructions*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 3–114. <<https://doi.org/10.1075/tsl.71.06ned>>.
- PANEVOVÁ, Jarmila (2007): Znovu o reciprocitě. *Slovo a slovesnost*, 68(2), s. 91–100.
- PERGLER, Jiří (2022): K vyjadřování reciprocit v češtině: souvřyský výrazu *jeden – druhý* s reflexivem. *Naše řeč*, 105(4), s. 189–206.
- RÁKOSI, György (2008): The inherently reflexive and the inherently reciprocal predicate in Hungarian: each to their own argument structure. In: Ekkehard König – Volker Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York, NY: Mouton de Gruyter, s. 411–450. <<http://dx.doi.org/10.1515/9783110199147.411>>.
- SILONI, Tal (2008): The syntax of reciprocal verbs: an overview. In: Ekkehard König – Volker Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York, NY: Mouton de Gruyter, s. 451–497. <<https://doi.org/10.1515/9783110199147.451>>.

VESELÝ, Vojtěch (2018): K slootovorné funkci reflexivních morfémů *se, si*. *Naše řeč*, 101(3), s. 138–157.

Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK
Malostranské náměstí 25, 118 00 Praha 1
lopatkova@ufal.mff.cuni.cz
kettnerova@ufal.mff.cuni.cz

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uvedte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*, která umožňuje používání, šíření a reprodukci článku za podmínky, že původní článek bude řádně citován. Licenční podmínky jsou dostupné zde: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.cs>.

This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original article is properly cited. The license terms are available here: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>.